

ЎҚУВЧИЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИ НАМОЁН БЎЛИШИНING ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Н.Б. Атабаева

Психология фанлари бўйича PhD, доцент в.б.

Қаршиева Д.С.

Психология фанлари бўйича PhD, доцент в.б.

АННОТАЦИЯ

в данной статье анализируется эффективность использования места чтения книг и культуры чтения при формировании альтруистических мотивов у студентов, учитывая, что «книга является бескорыстным учителем».

ABSTRACT

this article analyzes the effectiveness of the use of book reading and reading culture in the formation of altruistic behavioral motives in students, given that "the book is a grateful teacher".

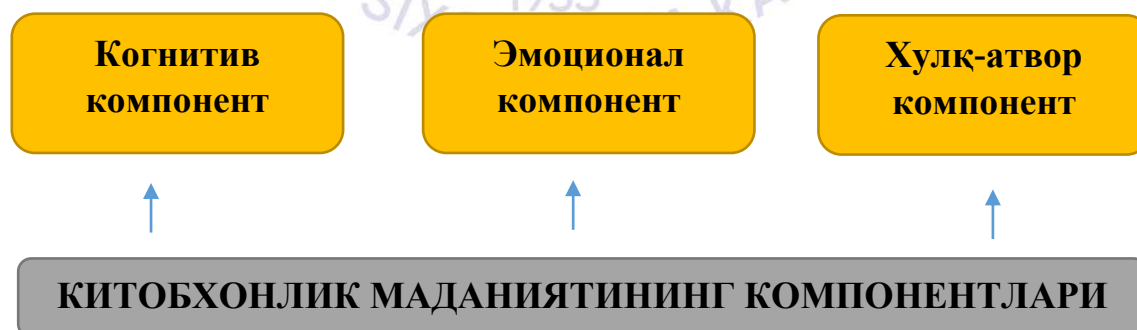
Ёшларнинг ахлоқий ривожланиши, уларни инсонпарварлик руҳида тарбиялаш масаласига Ўзбекистонда катта эътибор қаратилган. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан таклиф этилган мамлакатимизни ривожлантириш ва унинг мустақиллигини мустаҳкамлашнинг стратегик вазифаларида маънан етук, баркамол авлодни ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш ҳамда ижтимоий вазифаларни ҳал этишда жамиятга ёрдам кўрсата оладиган кўнгилли, миллий ғурур ҳисси устун бўлган ёшларни тарбиялаш муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб берилган. Бу вазифаларни амалга оширишда “биз асрлар мобайнида шаклланган миллий анъаналаримизга, аждодларимизнинг бой меросига таянамиз” [1] ва ўсиб келаётган ёш авлодни Шарқона тарбия асосига қурилган умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш жамият олдида улкан масъулият юкламоқда.

Мазкур белгиланган вазифаларни ҳал этишда эса албатта, мактаб таълимининг ўрни бекиёсдир. Давлатимиз раҳбари бу борада мактаб ўқитувчиларининг олдида ўқувчиларда миллий хусусиятлардан бўлмиш китобхонлик маданиятини шакллантириш масаласига урғу бермоқдалар. Маънавий жасорат соҳиби деб ардоқланган атоқли адабиётшунос олим ва таржимон Озод Шарафиддинов дунёдаги етти мўъжизага таъриф бериб “...етти мўъжиза инсон ақлининг, тафаккурининг, қалбининг оташин мадҳияси, инсон даҳосининг улуғлигига қўйилган мангу обида бўлиб келмоқда. Бироқ, шундай

бўлса-да, оламда яна бир мўъжиза борки, унинг буюклиги, муқаддаслиги етти мўъжизанинг жамики улуғворлиги, гўзаллигидан камлик қилмайди. Бу мўъжиза – китоб. Китобнинг мўъжиза, мўъжиза бўлганда ҳам биринчи мўъжиза эканлигини кўпгина буюк одамлар қайд қилган”, – деб ёзади. Жумладан, ёзувчи ва драматург С.Цвейг “Қаердаки китоб бор экан, у ерда одам ўзи билан ўзи узлатда, ўз кўлами доирасида қолиб кетмайди, у ўтмиш ва бугунги куннинг барча оламшумул ютуқларига, бутун инсониятнинг фикр ва туйғуларига ошно бўлади”, – деб ёзади. Ёзувчи ва файласуф Ж.Свифт “Китоблар ақл фарзандларидир” деса, педагог ва ёзувчи Я.Коменский “Китоблар донишмандликни ёйиш қуролидир”, – дейди, файласуф ва тарихчи Ф.Бэкон эса “Китоблар замон тўлқинларида сузувчи ва ўзининг қимматбаҳо юкини авлодлардан-авлодларга авайлаб элтувчи тафаккур кемаларидир”, – деб ёзади. Шу тариқа буюк алломалар, донишмандлар ва ёзувчи-ю, олимлар китобнинг мўъжизага, нурга, тафаккур қуввати ва устунига, мангулик ва маънавият тимсолига, билим манбаига, содиқ дўстга, давр кўзгусига ўхшатганлар. Энг муҳими, китоб жаҳолатга қарши маърифат билан курашда енгилмас кучдир.

Ўқувчи ёшлар орасида китобхонлик маданиятини тарғиб қилиш кўпгина зарарли иллатларни олдини олишга сабаб бўлади. И.С.Збарский шахсда китобхонлик маданиятини шакллантиришнинг уч муҳим компоненти бор эканлигини таъкидлаб ўтган [2]:

- 1) Когнитив компонент – ўқувчиларда маънавий онгини, бадий эрудицияни, дунёқарашини шаклланиши билан тавсифланади.
- 2) Эмоционал компонент – ўқувчиларда эстетик ҳислар, эмоционал қадриятлар тизими, олий ҳисларнинг шаклланиши билан белгиланади.
- 3) Хулқ-атвор компоненти – ўқувчиларнинг ижтимоий хулқ меъёрларига риоя этиш кўникмаси, ахлоқий дунёқараши тарбияланади.

1-расм. И.С.Збарский бўйича китобхонлик маданиятини шакллантиришнинг компонентлари.

Халқимиз тилида китоб ўқиб билим ва муносиб тарбия олиш, касб-ҳунар ўрганишнинг аҳамиятига доир мақоллар жуда кўп. Жумладан, “Китобсиз ақл –

қанотсиз куш”, “Билим – ақл чироғи”, “Гўзаллик – илму маърифатда”. Бундай ҳикматли нақлларни яна узоқ давом эттириш мумкин. Неча минг йиллардан буён инсонларга тўғри йўлни кўрсатиб келаётган, уларнинг билимли, тарбияли, касб-ҳунарли ва албатта бахтли бўлишининг муҳим омили – бу китобга дўст бўлиш ва китоб ўқишни канда қилмасликдир. Айниқса, ёшларнинг ҳаётида китобнинг алоҳида ўрни бор. Чунки яхши китоб инсонда Ватанга муҳаббат, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат туйғуларини юксалтириб, яхшилик ҳамда эзгуликка ундайди. Китобларда яширин эзгулик мотивларидан бири альтруизмдир.

Альтруизм тушунчаси латинча “alter” – “бошқалар” сўзидан олинган бўлиб, француз файласуфи О.Конт томонидан эгоизмга қарама-қарши атама сифатида фанга киритган. Альтруизм – бу ўзга инсонлар манфаати йўлида уларга беғараз ғамхўрлик кўрсатишга қаратилган фаолликдир [4].

Умуман олганда китоб мутааласи шахснинг комплекс тараққиётига таъсир этади. Е.П.Суворов, М.П.Воюшина, Е.А.Купировалар [5] китобхонлик фаолият йўналишига қараб шахснинг тараққиётига таъсир этишини асослаб берганлар. Жумладан, китобхонлик ўқувчида конструктив, тарбиявий, қадриятли, коммуникатив, аналитик фаолиятни жадаллаштиради. Биргина “Синчалак” қиссасини оладиган бўлсак, “ўзи кичкина, нимжон бўлса ҳам осмонни кўтаргулик қуввати, ғайрати бор” Саида Алиева ва “хотин киши раҳбарлик қилса калаваси учини йўқотиб қўядиган” Арслонбек Қаландаров, “тапга келганда бурганинг йўталидан бўрон кўпоришга қодир” [7] бўлган Эшон образлари ўқувчиларда шахслараро муносабатларни конструктив асосда қуриш, жамият ва шахс орасидаги муносабатларда ахлоқий тамойилларни, миллий қадриятларни таҳлил қилиш асосида рационал альтруистик позициянинг шаклланишида ички мотив вазифасини бажаради. Бадий асарларда келтирилган қаҳрамонларнинг ўзаро таъсири ва муносабатларини акс эттирган сюжетлар ўқувчида дастлаб бадий идрокни фаоллаштириб, ўқувчининг кузатувчанлиги, эмпатия қобиляти, ижодий ҳаёлини, эмоционал образли хотира ва равон нутқини фаоллаштиради ҳамда шахснинг ички альтруистик қарашларини юзага келишига олиб келади.

Альтруизм мотивларини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар барча фан соҳалари доирасида уч йўналишда олиб борилган. Булар:

а) Дж.Райт қарашларига асосланган ахлоқий хулқ мезони сифатида ўрганувчи йўналиш;

б) Л.Кольберг ва Т.Лайкон тадқиқотларига асосланган шахс тараққиётининг энг олий намунаси сифатида тадқиқ этувчи йўналиш;

в) Шарқ алломалари, файласуфларнинг ғояларига асосланган комил инсон хусусиятлари йўналишидаги тадқиқотлар[3].

Зеро, мазкур йўналишларнинг барчасида альтруизм шахс акмеологик ривожланишининг юқори чўққиси сифатида кўриб чиқилган. Мазкур акмеологик ривожланишнинг юқори чўққисига китобхонлик маданияти орқали ҳам эришиш мумкин. Масалан, халқимизнинг миллийлиги уфуриб турган Ж.Румийнинг “Оқибат тупроқ бўлурмиз: “Маснавийи маънавий” ҳикматларидан”, А.Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, “Хамса”, А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, Т.Маликнинг “Одамийлик мулки”, Ойбекнинг “Навоий” асарларини, “Тўмарис”, “Широқ” афсонасини оладиган бўлсак, уларнинг барчасида альтруизм ғоялари тарғиб қилинган образларни учратишимиз мумкин. Масалан, А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романидаги Юсуфбек хожи образини олсак. Асар муаллифининг ўзи Юсуфбек хожига “... халқ, эл-юрт манфаатини ўйлайдиган фидойи шахс” [8], деб таъриф беради. Мазкур образ орқали А.Қодирий миллатнинг бирдамлиги, Ватаннинг яхлитлиги учун курашишни ҳаётининг маъноси деб билган; қариндош-уруғчилик, таниш-билишчилик, маҳаллийчилик қилиб ўзаро низолашиб юрган майдакашларни катта ишларга ундаб, агар вазият шу ҳолда давом этса; миллатнинг хароб бўлишини, юрт тупроғининг босқинчилар оёғи остида хор бўлишини башорат қилган буюк сиймони тасвирлаб беради. Бу “миллат фидойисининг” хулқ-атвори негизида альтруистик мотивлар яширинганлиги яққол кўзга ташланади. Чунки, мазкур образнинг ахлоқий дунёқарашида шахсий манфаатларданда юқорироқ қадриятлар устун эканлигини кўришимиз мумкин.

Яна бир севимли ёзувчимиз Ўткир Ҳошимовнинг “Урушнинг сўнгги қурбони” ҳикоясини олсак. Ҳикоя ўқувчиларда урушнинг нафақат фронт майдонларида, балки ҳар бир қишлоқда, ҳар бир хонадонда кечгани, уруш қурбонлари эса ҳар бир оилада топилгани ҳақида тасаввурларни шакллантиради[6]. Шу билан бир қаторда асар қаҳрамони Шоикром урушга бормаган бўлса-да, унинг даҳшатини, аччиғини ўз уйида туриб тотишига тўғри келганлиги баён қилинган. Оиласи қорига яраб турган биргина сигири ўғирлаб кетилган, укаси оғир бетоб бўлиб тўшакка михланиб ётибди, бу ҳам етмагандек, болаларининг сўнгги ризқи – ҳовли четидаги бир ҳовуч қулупнайга ҳам ўғри оралаган. Етишмовчилик ва худбинона характери Шоикромни қалтис қарор қабул қилишга мажбур қилади. Шоикромнинг худбинлиги аянчли ҳолатни келтириб чиқаради. Асар қаҳрамонининг аянчли тақдири орқали ўқувчиларда ўз муаммоларига ўралиб яшаш оқибатида атрофидаги яқинларининг ҳолидан хабар олмаслик, уларга ёрдам бермаслик қандай натижаларга олиб келиши тарғиб қилинади. Адиб ҳикоядаги воқеалар сюжети орқали ўқувчиларни худбинликдан қочириб, альтруист бўлишга, яқинларига ҳимматли бўлишга ундайди.

Умуман олганда юқоридаги фикрлар асосида хулоса қиладиган бўлсак:

- Ўқувчилардаги китобхонлик маданияти уларнинг маънавий дунёқараши, ахлокий онгининг ошишига хизмат қилади;
- Шарқ алломалари асарлари, афсоналардаги футувват илми негизда альтруистик мотивларнинг намоён бўлишини кузатишимиз мумкин;
- Альтруизм ўзгаларга беғараз ёрдам кўрсатишга асосланган миллий хусусиятлардан биридир;
- Мактабларда мураббийлик соатларида бадий асар мутоаласини тарғиб қилиш орқали ўқувчиларда альтруистик хулқ мотивларини шакллантириш мумкин.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон 2017. Б.48.
2. Збарский И.С. Внекалассная работа по литературе(4-8): пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1980. – 208 с.
3. ALIMOVA, G. (2020). KICHIK MAKTAB YOSHIDA O'QUVCHI SHAXSINING PSIXOLOGIKPEDAGOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI. *Pedagogik mahorat*, 103-107.
4. Alimova, G., & Alimova, A. (2020). SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS FOR EFFECTIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY. *ІМПЕРАТИВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ*, 246-250.
5. Jalilova, S. X. (2020). SHAXS ISTE'MOLCHILIK XULQINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI ILMIY-NAZARIY JURNALI*, 240-244.
6. Taskarayevna, N. Z. (2020). Maktabgacha yosh davridagi bolalarda milliy xususiyatlarni shakllantirish yo'llari. *Oriental Art and Culture*, (II), 79-85.
7. Nishanova, Z. T. (2020). Ommaviy axborot vositalari xodimlarining shaxs milliy tarbiyasi oldidagi vazifalari. *Science and Education*, 1(2), 358-363.
8. Нишанова, Х. В. (2019). Развитие интеллектуальных способностей у студентов вузов. *Наука и образование сегодня*, (6-2 (41)), 58-59.
9. Нишанова, З. Т., & Худоёрова, М. (2017). ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ НАДЛЕЖАЩЕЙ ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННОЙ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЯМ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ. In *Сборники конференций НИЦ Социосфера* (No. 26, pp. 60-62). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.

10. Нишанова, З. Т., & Парпиева, Ш. А. (2015). Имконияти чекланган ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг психологик жihatлари. *Современное образование (Узбекистан)*, (12), 69-73.
11. Kh, D. S. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FORMATION OF IMPORTANT PROFESSIONAL QUALITIES IN FUTURE TEACHERS. *INFORMATION TECHNOLOGY IN INDUSTRY*, 9(3), 910-917.
12. Jalilova, S. X., & Mirzayeva, U. B. (2021). Psychological Characteristics of the Formation of Professional Motives in Adolescents. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 2(10), 108-110.
13. Halikova, S. T. (2022). ТАЛАБАЛАРДА АҚЛИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА ИНТЕЛЛЕКТ МУАММОЛАРИНИ ЎРГАНИШ. ГЛОБАЛ ДУНЁДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНИ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ, ЧАҚИРУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР, 86-88.
14. Алимова, Г. (2021). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИИ. *ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР*, 43-48.
15. ALIMOVA, G., & ALIMOV, A. (2021). PSIXOLOG SHAXSIDA REFLEKSIV MADANIYAT RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI. *PEDAGOGIK MAHORAT*, 58-61.
16. Қаршиева, Д. С., & Расулова, З. (2021). ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТДА БОЛАЛАР АГРЕССИВ ХУЛҚ АТВОРИНИ БОШҚАРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1723-1734.
17. Qarshiyeva, D. S. (2021). PEDAGOGIK JARAYONDA STRESS VA AGRESSIV XULQ-ATVORNI BOSHQARISH PSIXOKORREKSIYASI. *TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI ILMIY-NAZARIY JURNALI*, 115-123.
18. Kharshieva, D., & Atabaeva, N. (2021). STRESS AND ALTRUISM. *ВЕСТНИК ИНТЕГРАТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ*, 90-92.
19. Қаршиева, Д. С. (2020). КАСБИЙ СТРЕСС ВА УНИНГ ДЕТЕРМИНАНТЛАРИ. “PSIXOLOGIYA” *ILMIY JURNAL*, 59-63.
20. Mukhsinov, S. N. (2021). Improvement to the means and methods of developing special physical preparation of young handball players as well as controlling the level of preparation. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(06), 143-152.
21. ХОЛМУРОДОВ, Л. (2021). Мактабгача ёшдаги болаларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш. *Фан-Спортга*, (1), 46-49.

22. Abdurashidovich, S. S. Exercise programs which are devoted to preparing by technical trainings for gymnastics, their attitudes to motor skills and rhythm-tempo-structure.
23. Халмухамедов, Р. Д., Махмудова, М. М., Рахматов, Б. Ш., Маъмурова, Л. К., & Эркинова, Н. М. (2021). Методика физической подготовки студенток высших образовательных учреждений на основе использования комплексов «Узбек жанг санъати». *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 220-227.
24. Yarashev, K. D., & Rakhmatov, B. S. (2021). The effectiveness of the formation during the experiment of the accuracy of the impact on the right and left foot when exposed to the load on the rotational movement in taekwondo at the age of 15-16 years. *Eurasian Journal of Sport Science*, 1(2), 124-130.
25. Ishtayev, J. M., & Gapparov, Z. (2022). Development of explosive ability in schoolchildren (on the example of 10-11 grades). *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences*, 2(2), 56-59.
26. Эштаев, С. А., Мусаев, Б. Б., Мусаева, А. Р., & Пахрудинова, Н. Ю. (2021). Степень влияния вариантов чередование видов гимнастического многоборья на организм юных гимнастов. *Фан-спортга*, 18-20.
27. Сулейманов, М. А. Э. У. (2022). Методы и средства управления процессом обучения гимнастическим упражнениям на кольцах. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES*, 3(1), 28-36.
28. Давурбаева, М. Ж. (2020). 1-4 синф ўқувчиларининг жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда асосий гимнастика воситаларининг самарадорлиги. *FAN va JAMIYAT*, 48-51.
29. Эргашев, Б. Д., & Захритдинов, А. Т. (2020). Общие педагогические методы физического воспитания. *Наука, образование и культура*, (1 (45)).
30. Артиков, Ф. Б. (2021). Ёш футболчиларнинг умумий ва махсус жисмоний тайёргарлигини ошириш усуллари. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(4), 111-118.